

SEVİNC RUİNTƏN
t.e.f.d, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: seva6611@rambler.ru

YENİ DÜNYA DÜZƏNİNİN FORMALAŞMASI VƏ AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNİN YENİ HƏDƏFLƏRİ

Açar sözlər: yeni dünya düzəni, Azərbaycan, xarici siyasət, beynəlxalq münasibətlər

Ключевые слова: новый мировой порядок, Азербайджан, внешняя политика, международные отношения

Keywords: new world order, Azerbaijan, foreign policy, international relations

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısı – 90-cı illərindən etibarən dünya sosialist sisteminin zəifliyi özünü açıq şəkildə göstərməyə başlamışdı. Sosialist ölkələrindəki kommunist partiyalarının hakimiyyətinə son qoyulmasına, Şərqi Avropa ölkələrində çoxpartiyalı sistemin yaranmasına, Polşa, Macarıstan, Rumınyaya, Bolqarıstan, Çexoslovakiya kimi ölkələrdə demokratik prinsiplərə əsaslanan yeni cəmiyyətlər qurulmasına başlamışdı. Bu dövrdə SSRİ də digər sosialist ölkələrində baş verən hadisələrə əvvəlki vaxtlarda olduğu kimi (məsələn, 1956-cı ildə Macarıstanda, 1968-ci ildə Çexoslovakiyada) müdaxilə edə bilmirdi. Artıq sosialist ölkələrinin kollektiv təhlükəsizlik təşkilatı olmaq etibarını ilə Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası da özünün əvvəlki əhəmiyyətini itirməkdə idi. Son olaraq, 1991-ci ilin iyununda Budapeştdə çağırılan müşavirədə QİYŞ-in buraxılması haqqında qərar qəbul olundu. 1991-ci il iyulun 1-də Varşava Müqaviləsi Təşkilatı öz fəaliyyətini dayandırdı (1). Az sonra, 1991-ci ilin sonlarında SSRİ süqut etdi. 1991-ci il dekabrın 26-da SSRİ Ali Soveti SSRİ-nin buraxılması haqqında bəyannamə qəbul etdi. Bundan əvvəl isə dekabrın 8-də Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Belarusiya prezidentləri Belovejskdə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) yaradılması haqqında müqavilə imzalamışdılar. 1991-ci il 21 dekabrında SSRİ-yə daxil olan 8 respublika Alma-Ata bəyannaməsini imzalayaraq MDB-yə daxil oldular. SSRİ-nin ardınca ÇSSR və YSFR kimi federasiyalar da parçalandılar. 1993-cü ilin sonunda müstəqil Çexiya və Slovakiya respublikaları yarandı. Bununla da ümumilikdə dünya sosialist sistemi iflasa uğradı.

Dünya sosializm sisteminin və SSRİ-nin süqutunun beynəlxalq münasibətlərə təsiri böyük oldu - İkinci dünya müharibəsindən sonra yaranmış beynəlxalq münasibətlər sistemi dağıldı və beynəlxalq münasibətlərin tarixində yeni keçid dövrü başlandı. Birqütblü beynəlxalq münasibətlər sistemi yarandı - Amerika Birləşmiş Ştatları yeganə super gücə çevrildi. Soyuq müharibədən hərbi və iqtisadi cəhətdən güclü dövlət kimi çıxan ABŞ yeni yaranmış geosiyasi boşluqlarda öz təsirini gücləndirmək, üstünlük əldə etmək istiqamətində fəaliyyətini genişləndirdi. Beynəlxalq münasibətlərdə yaranmış vəziyyəti xarakterizə edən əsas nəzəriyyələr də XX əsrin sonlarında yarandı. Bu baxımdan “Yeni Dünya Düzəni” (2), “Sivilizasiyaların toqquşması” (3), “Tarixin sonu” (4) nəzəriyyələri fərqlənir. Bunun qarşılığında isə beynəlxalq arenada qloballaşma adlanan və Qərbin mənafeyinə cavab verən yeni bir siyasi strategiyanın formalaşması mərhələsi başlandı.

"Yeni dünya düzəni" anlayışına sosial, siyasi və iqtisadi sistemlərin necə olacağı və formalaşması lazım olduğu mövzusunda müəyyən görüşlər daxildir. A. Heywood "Politics" adlı kitabında “düzənin” necə formalaşması ilə bağlı 2 əsas fikir olduğunu göstərir. Bu fikirlərdən birinə görə, düzən əsasən siyasi nüfuzla tanınır və qanun ilə "yuxarıdan" məcbur

edilərək yaradılır. Digər fikir isə, nizamın bərabərliklə və ictimai ədalətlə tanınmalı olduğunu: sabitlik, təhlükəsizlik, əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət sayəsində "aşağıdan yuxarıya" doğru formalaşmalı olduğunu nəzərdə tutur. Hər iki fikir nizamsızlığa, xaos və şiddətə qarşıdır. Bu səbəbdən – xaosun və zorakılığın olmaması üçün nizama, dünya düzəninə ehtiyac duyulur (5, səh.14).

F.Fukuyama "Tarixin sonu" məqaləsində yazırdı ki, "Şahidi olduğumuz hadisələr, sadəcə olaraq "soyuq müharibə"nin və yaxud müharibədən sonrakı dövrün növbəti mərhələsinin sonu deyil, özlüyündə tarixin sonudur, bəşəriyyətin ideoloji təkamülünün və idarəetmənin bitkin forması kimi Qərb liberal demokratiyasının ümumdünya xarakteri almasının başa çatdırılmasıdır" (4). F.Fukuyamanın bu fikri bəşəriyyətin sonrakı inkişaf yolları haqqında bu gün də davam edən qızğın müzakirələrdən, əsas baxışlardan biri oldu. 2001-ci il 11 Sentyabr hadisələrindən sonra F.Fukuyama insanlığın gələcəyini belə müəyyən etdi: "Mənim istifadə etdiyim "tarix" sözü fərqli mənə daşıyırdı. Cəmiyyətin, əsrlər boyu liberal demokratiya və kapitalizm institutları tərəfindən müəyyən olunan, müasirliyə doğru irəliləməsinə istinad edilirdi. 1989-cu ildə ... liberal demokratiya və sərbəst bazar iqtisadiyyatının sonrasına baxdığımız zaman inkişafını gözləyəcəyimiz başqa bir şey yox idi. Buna görə də tarixin sonu idi" (12).

Həmçinin Yeni dünya Düzəni ABŞ-ın idarəçiliyində olan bir sıra beynəlxalq təşkilat və ittifaqların strukturunda dəyişikliyi zəruri edirdi. Bu baxımdan BMT soyuq müharibədən sonra ümumi təhlükəsizlik mexanizminin yenidən canlandırılması məqsədilə 1992-ci ildə XXI əsrdə sülh və inkişafa yönələn "Sülh Gündəmi strategiyasını" (6) meydana qoydu. 31 yanvar 1992-ci ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının dövlət və hökumət başçılarından keçirilən görüşündə yeni beynəlxalq şərtlərin ortaya çıxdığı qeyd edilərək Beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin davamlı inkişafı yolunda razılaşma əldə edildi.

ABŞ öz liderliyini NATO çərçivəsində də ortaya qoydu. NATO-nun quruluş sənədində deyilirdi ki, bu ittifaq yalnız üzv ölkələrdən birinə hücum olacağı təqdirdə hərəkətə keçə bilər. Amma SSRİ-nin dağılmasından sonra NATO-nun fəaliyyətində yeni istiqamətlər formalaşmağa başladı. NATO-nun 1991-ci il tarixli London Deklarasiyası ilə açıqlanan və Yeni Strategiya Konsepsiyası kimi tanınan bu konsepsiya milli suverenliyi dünya düzəninə təməl nöqtəsi olmaqdan çıxardı. NATO-ya görə Avropanın təhlükəsizliyinə hədə olaraq bir sıra yeni ünsürlər meydana çıxıb: etnik münaqişələr, sosial-iqtisadi çatışmazlıqlar, nüvə silahının yayılması, ərazi müdaxilələri. Bunlar da NATO-nun yeni müdaxilələr etməsinə şərtləndirir. NATO 1999-cu ildə Vaşinqtonda keçirilən yubiley sammitində Yeni Strategiya çərçivəsində ümumi təhlükəsizliyi global səviyyədə həyata keçirəcəyini ehtiva etdi.

Yeni yaranmış şəraitdə dünya dövlətləri də özlərinin milli maraqlarından çıxış edərək yeni şəraitə uyğun olaraq beynəlxalq aləmdə layiqli yerlərini tutmağa çalışırdılar. SSRİ-nin dağılması ilə XX əsrin sonunda, daha dəqiq 1991-ci il oktyabr ayının 18-də dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası da bu dövlətlərdən biri idi. Belə ki, XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycan Respublikası XX əsrdə ikinci dəfə müstəqillik qazandı və bu dövr ilkin diplomatik addımların atılması, müstəqil xarici siyasət konsepsiyasının formalaşması, dünya dövlətləri ilə bərabərhüquqlu qarşılıqlı münasibətlərin qurulması ilə səciyyələnir. Tarixi baxımdan böyük bir müddət olmayan bu zaman kəsiyi yaşanmış sarsıntılar və problemlər, əldə edilmiş nailiyyətlər və uğurlar, həyata keçirilmiş işlər baxımından bir neçə onillik, bəlkə də bir əsrlik yola bərabər sayıla bilər. Bunu şərtləndirən əsas amillərdən biri onunla bağlıdır ki, müstəqilliyin əldə edilməsi ilə ölkə adətən qat-qat daha ağır və mürəkkəb bir problemlə – müstəqilliyin qorunması problemi ilə üzləşir. Yeni tarixi inkişaf mərhələsində

Azərbaycan Respublikasının qarşısında da dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, demokratik, hüquqi dövlətin qurulması, respublikanın ərazi bütövlüyünün bərpası, Dağlıq Qarabağ probleminin milli maraqlara uyğun ədalətli həlli, ölkə əhalisinin təhlükəsizliyinin və rifahının təmin edilməsi kimi mühüm tarixi vəzifələr dururdu. Bütün bunlar isə ardıcıl məqsədyönlü, düşünülmüş daxili və xarici siyasətin həyata keçirilməsini tələb edirdi. Qarşıda duran vəzifələri həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin prioritetləri, yeni hədəfləri, istiqamətləri müəyyənləşdirildi (7).

Siyasi sahədə - Azərbaycan dövləti hər bir xalqın öz inkişaf yollarını və formalarını suveren şəkildə seçmək hüququnu qəbul etdiyini; beynəlxalq terrorozmin bütün formalarına qarşı tədbirlərdə iştiraka hazır olduğunu; bütün münaqişələrin dinc, danışıqlar yolu ilə nizama salınmasına çalışdığını; sərhədlərin dəyişdirilməsinin qeyri-mümkünlüyü, xarici siyasətdə zorakılığın qəbul edilməz hesab etdiyini;

İqtisadi sahədə - azad, bərabər və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa hazır olduğunu;

Hərbi sahədə - öz ərazisində kütləvi qırğın silahları saxlamayan və yaymayan dövlət olduğunu; hərbi doktrinasının müdafiə xarakteri daşdığını, silahlı qüvvələrindən ölkədən kənarında istifadə etmədiyini və gələcəkdə də etməyini; digər dövlətlərlə hərbi əməkdaşlıq sahəsində imzaladığı müqavilə və sazişlərin üçüncü dövlət, yaxud dövlətlər qrupuna qarşı çevrilmədiyini;

Elmi-texniki sahədə - müasir elmin və texnikanın nailiyyətlərinin Azərbaycan xalqının tərəqqisi naminə istifadəsinə niyyətli olduğunu;

Humanitar sahədə - daxili və xarici siyasətində irqi, milli, dini ayrı-seçkiliyin yolverilməz olduğunu; onların təbliğinin qadağan olunduğunu, insanların siyasi, sosial və şəxsi hüquqlarının qorunmasında beynəlxalq əməkdaşlığa hazır olduğunu bildirdi (8, səh.104-105).

Qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirildi. İkitərəfli əlaqələr ümumi maraqlardan çıxış edərək dövlətlərlə birbaşa əlaqələrin yaradılması, çoxtərəfli əlaqələr isə beynəlxalq təşkilatlara üzvlük, beynəlxalq iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsində iştirak və s. formalarda həyata keçirilirdi.

Müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin səciyyəvi cəhətlərindən biri müxtəlif yönümlü beynəlxalq təşkilatların mövcudluğu və fəaliyyətidir. Bu təşkilatlar onlara üzv dövlətlərin suverenliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsinin təminatçısı, ölkələr arasında ikitərəfli və çoxtərəfli qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vasitəçisi rolunu oynamağa çalışırlar. Eyni zamanda, gənc dövlətlərin problemlərinin, həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması baxımından da bu təşkilatlara üzv olmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, mövcud imkanlardan geniş istifadə etmək məqsədilə siyasət səhnəsinə yeni çıxmış dövlətlər müstəqilliklərinin ilk günlərindən bir çox təşkilatlara üzv olurlar. Bunları əsas götürərək, müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaq, onlarla əməkdaşlıq etməyə mühüm diqqət yetirməyə başladı, xarici siyasət fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri dünyada mühüm yer tutan beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaq və onlar vaitəsilə iş aparmaq oldu. "Müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı"nı qəbul edən Azərbaycan elə həmin ay, yəni 1991-ci il oktyabr ayının 29-da Birləşmiş Millətlər Təşkilatına və dünya dövlətlərinə müraciət etdi. Müraciətdə Azərbaycan dövlət müstəqilliyinin bərpasının elan edərək, demokratiya, azadlıq və bərabərlik yolu ilə getmək əzmini əsas tutaraq, dünya birliyində layiqli yer tutmağı, beynəlxalq təhlükəsizliyin və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi işinə kömək göstərməyi arzulayaraq, BMT Nizamnaməsinə sadiq qalacağına və ondan irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirməyə hazır

olduğunu bildirərək BMT üzvlərindən xahiş edirdi ki, təşkilatın üzvlüyünə qəbul olunmaq məsələsi nəzərdən keçirilsin (9, səh.134).

Azərbaycanın ilk üzv olduğu beynəlxalq təşkilat 1991-ci ilin dekabr ayında İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı oldu (o vaxt İslam Konfransı Təşkilatı). 1992-ci il mart ayının 2-də Azərbaycan Respublikası BMT üzvlüyünə qəbul edildi və bununla da beynəlxalq birliyin bərabərhüquqlu üzvünə çevrildi, BMT-nin Əsasnaməsinə görə onun alt qurumlarında fəaliyyət göstərməyə başladı. Bununla yanaşı, Azərbaycan Avropa Şurası, Avropa Sosial Xartiyası, NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramı, sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı kimi qurumlara daxil olmuş, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi birliklərə üzv olmuş, həmçinin öz tərəfindən Xəzərsahili Dövlətlər Birliyi, Ümumqafqaz evi, QUAM kimi təşkilatların və layihələrin yaradılmasında iştirak etmişdir (9, səh.133-157; 10, səh.3).

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin ən mühüm strateji istiqamətlərindən biri də dünya dövlətləri ilə münasibətlərin tənzimlənməsindən, əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasından ibarət idi. Bunun üçün ilk növbədə Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi və iqtisadi tərəfdaşlıq imkanları obyektiv qiymətləndirilməli, həmin amillərin dünya dövlətlərinin iqtisadi və siyasi maraqları ilə uzlaşdırılması yönündə müvafiq addımlar atılmalı idi. 1991-ci ilin sonu - 1992-ci ildə Azərbaycanın dünya dövlətləri tərəfindən ardıcıl şəkildə tanınması və diplomatik münasibətlərin yaradılması onun dünya birliyinə sistemli surətdə inteqrasiyasına geniş yol açdı (10, səh.211-219). 1993-cü ilin sonlarından başlayaraq Azərbaycan hökuməti həm Şərqi və Qərbi, həm də region ölkələri ilə münasibətləri ayrı-ayrı təsadüfi əlaqələr səviyyəsindən sistemli xarici siyasət kursu səviyyəsinə qaldırmaq taktikası seçdi. Həyata keçirilən yeni xarici siyasət dünyanın aparıcı dövlətlərinin iqtisadi və siyasi maraqlar sistemində daxil olan müstəqil Azərbaycan dövlətinə öz təhlükəsizliyi və digər dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratması üçün etibarlı beynəlxalq təminat qazanmağa imkan verdi. Müstəqil dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi və onun təhlükəsizliyi üçün daxili amilin müstəqillik iradəsi və əzmi, xarici amilin isə beynəlxalq təminat ilə müəyyənləşdiyi nəzərə alınarsa, onda bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin qorunması və inkişafını şərtləndirən hər iki amilin təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsi yolunda əsaslı addımların atıldığını qeyd etmək olar (11, səh.8).

Ümumilikdə, Azərbaycanın xarici siyasət mənafeələrinin obyektiv məzmunu tarixi, geosiyasi, iqtisadi, sosial-mədəni və mənəvi amillərin bütün məcmusundan irəli gəlir. Ənənəyə görə, Azərbaycan xalqı türk xalqlarının böyük ailəsi ilə həm dil cəhətdən, həm də mənəvi, tarixi-mədəni və siyasi tellərlə bağlıdır. Azərbaycan həmçinin müsəlman sivilizasiyasının ən qədim ocaqlarından biridir və, təbii olaraq, indi o, İslam dininin bir ənənə kimi inkişaf etdiyi ölkələrlə də geniş əlaqələrə və əməkdaşlığa can atır. Azərbaycan eyni zamanda çoxmillətli Qafqaz regionunun xalqları ilə sıx tarixi tellərlə bağlı olan dövlətdir. Yüz ildən artıq bir müddətdə Azərbaycan Rusiyanın tərkibində bilavasitə və dolayısı ilə dünya təsərrüfat əlaqələrinə, Ümumavropa və Rusiya iqtisadi, sosial-siyasi proseslərinə cəlb edilmiş, Azərbaycan xalqının həyat tərzini və məişəti müvafiq mənəvi-ideoloji, sosial-mədəni təsirlərə məruz qalmışdır. Nəhayət, 70 ildən çox müddət ərzində Azərbaycan Rusiyanın hökmran olduğu SSRİ-nin bütöv bir tam olan təsərrüfat-iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni-ideoloji sisteminin bir hissəsi olmuşdur. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandığı ilk gündən özünün xarici siyasət fəaliyyətini bütün bu reallıqları nəzərə alaraq qurmağa cəhd göstərmiş,

bu cəhd ilk dövrlərdə bir qədər ehtiyatlı, bəzən uğursuz olsa da, sonrakı dövrdə artıq öz təbii axarına düşə bilmişdi.

Müstəqilliyini bərpa etdiyini elan etdiyi ilk gündən etibarən Azərbaycan dövləti dünya birliyinin qəbul etdiyi normalardan irəli gələn və xalqımızın milli mənafeələrinə uyğun prinsiplərə əsaslanaraq özünün xarici siyasətini qurmağa başladı. Məlum həqiqətdir ki, dövlət maraqları heç də həmişə sabit qalmır, tarixi reallıqlar, beynəlxalq vəziyyət dəyişdikcə onun məzmunu da dəyişir, yeni tələblərə uyğunlaşır. Lakin dövlət maraqlarının əbədi əsasları da vardır ki, bunlar digər xalqlar və dövlətlərlə əsrlər boyu qərarlaşmış münasibətlərdən, milli təhlükəsizliyin ənənəvi mənafeələrindən ibarətdir. Bütün bunlar Azərbaycanın dünya ilə çoxçalarlı, çoxkeyfiyyətli mənəfe və meyllərinin tam bir strukturunu yaradır. Məhz bu mülahizələrə görə, bütün çətinliklərə, təzyiqlərə baxmayaraq, türk dövlətləri ilə əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi elə ilk dövrdən Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətinin paritet istiqaməti kimi müəyyənləşdirildi və, müəyyən hallarda uğursuzluqla nəticələnməsinə baxmayaraq, həyata keçirilməsinə başlandı.

Bu dövrdən dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü olan digər türk dövlətləri ilə ənənəvi tarixi əlaqələrin bərpa edilməsi və daha da genişləndirilməsi də xarici siyasətimizin xüsusi aktualıq kəsb edən məsələlərindən birinə çevrildi. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan türk dövlətləri ilə ikitərəfli münasibətlər qurdu - Türkiyə Cümhuriyyəti ilə 14 yanvar 1992-ci ildə, Qazaxıstan Respublikası ilə 30 avqust 1992-ci ildə, Özbəkistan Respublikası ilə 4 yanvar 1992-ci ildə, Qırğızıstan Respublikası ilə oktyabr 1992-ci ildə, Türkmənistanla 9 iyul 1992-ci ildə diplomatik münasibətlər yaradıldı, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlığa başladı (9, səh.20). XX əsrin 90-cı illəri türk dövlətləri arasında bütün sahələrdə çoxcəhətli əlaqələrin qurulduğu dövrdür. Bu qarşılıqlı yaxınlaşma dünyada, və xüsusən də, Avropada gedən inteqrasiya prosesləri ilə üst-üstə düşür və türk xalqlarının həyata mənafeyindən doğduğuna görə getdikcə daha çox aktualıq kəsb edirdi. Qeyd edək ki, göstərilən dövrdə bəzən isə hətta hal-hazırda qədər dünya dövlətlərinin türk dünyasında baş verən hadisələrə münasibəti birmənalı olmamış, dövlətlərimiz arasında münasibətlərə bir qədər ehtiyatla yanaşılmışdır. Regionda maraqlı olan dövlətlər türk dövlətləri arasında əlaqələrə obyektiv, qərəzsiz yanaşma ilə bərabər, bəzən qərəzli, obyektivlikdən uzaq münasibət göstərirdilər. Belə ki, Azərbaycanın dil, mənəvi, tarixi, mədəni və siyasi cəhətdən sıx tellərlə bağlı olduğu türk dövlətləri ilə hər hansı formada yaxınlaşmaq cəhdi onun xarici siyasətinin dini, etnik təəsübkeşlik prinsipləri əsasında həyata keçirildiyi, bu əməkdaşlığın "panturanizm", "turançılıq", "böyük türk millətçiliyi" olması haqqında ittihamlarla müşayiət olunurdu. Bütün bunlar isə Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrini müəyyən dərəcədə bölgədə marağı olan digər dünya dövlətlərinin istək və arzularından asılı edirdi. Lakin heç bir çətinliyə baxmayaraq, Azərbaycan türk dövlətləri ilə əlaqələrini inkişaf etdirir və türk dünyasında özünəməxsus yeri var.

Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və dövlətçilik mənafeələrinin qorunmasında ölkənin zəngin iqtisadi potensialı və əlverişli geosiyasi mövqeyi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu amillər Azərbaycanın milli dövlətçilik maraqlarına cavab verən səmərəli və məqsədyönlü xarici siyasət kursunun həyata keçirilməsi üçün ilkin əlverişli zəmin yaradır. Lakin mövcud ilkin potensialı və əlverişli zəmini reallaşdırmaq, onlardan maksimum bəhrələnmək beynəlxalq aləmdə cərəyan edən proseslərin ciddi araşdırılmasını, Azərbaycanın maraqlarına uyğun düşünülmüş, hərtərəfli əsaslandırılmış və bütün incəlikləri nəzərə alan addımların atılmasını tələb edirdi (10, səh.3).

Bu baxımdan Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının istismarına dair 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə və beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə güclü təkan verdi. "Əsrin müqaviləsi" və sonrakı dövrdə imzalanmış çoxsaylı neft kontraktları Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasını gücləndirir, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı üçün ortaq təmas nöqtələrinin geniş şəbəkəyə malik olduğunu nümayiş etdirir. 1998-ci il sentyabrın 7-8-də 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirakı ilə tarixi "Böyük İpək yolu"nun bərpası üzrə keçirilmiş Bakı beynəlxalq konfransı və onun nəticələri Azərbaycanın xarici siyasətinin müstəqillik illərində qazandığı ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Avropa Birliyinin TƏSİS-TRASEKA proqramı çərçivəsində "Böyük İpək yolu"nun bərpası üzrə həyata keçirilən tədbirlər Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizində yerləşən bütün ölkələrin inkişafı, onların iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi, coxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Şərqlə Qərb arasında mühüm körpü rolunu oynayan Azərbaycanın Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsində aparıcı yer tutması respublikanın dünya ölkələri ilə inteqrasiyasının daha da dərinləşməsinə xidmət edir. Bu isə nəinki iqtisadi, həm də siyasi sabitlik və təhlükəsizlik baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir (11, səh.211-219).

Nəticə. XX əsrin 80-ci illərinin II yarısı – 90-cı illərinin əvvəllərində dünya sosialist sisteminin iflası, dünyanın siyasi xəritəsində yeni müstəqil dövlətlərin meydana çıxması, ABŞ-ın yeganə fəvqəldövlət olaraq qalması ilə beynəlxalq aləmdə yeni dünya düzəni formalaşdı. Dünya dövlətləri özlərinin bundan sonrakı inkişaf yolları, prioritetlər və s. məsələləri yenidən nəzərdən keçirməyə başladılar. Belə bir şəraitdə müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası da əvvəllər özü üçün prioritet olmayan bir sıra məsələlərlə üz-üzə qalmış oldu ki, bunlardan ən vaciblərindən biri – xarici siyasət fəaliyyəti ilə bağlı idi.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan dövləti digər postsovet ölkələri ilə müqayisə edilə bilməyəcək dərəcədə ağır bir problemlə üz-üzə qalmışdı - ərazi bütövlüyü təhlükə altında idi. Bütün problemləri danışıqlar və dialoq yolu ilə həll edə biləcəyinə ümid edən Azərbaycan daha çox itkilər vermiş oldu. Təhlükə reallığa çevrildi və ərazilərin 20%-i işğal edildi. Xarici siyasət fəaliyyəti təcürbəsinin azlığı və bir sıra digər səbəblərdən müəyyən səhvlərə yol verildi. Lakin elə həmin illərdə də Azərbaycanın dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü olması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Dövlət müstəqilliyinin dünya dövlətləri tərəfindən tanınması, beynəlxalq təşkilatlara üzvlük, diplomatik münasibətlərin qurulması Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyasına imkan yaratdı. Bir qədər sonra isə xarici siyasət sahəsində daha mühüm nəticələr əldə edilməyə başladı. Bölgəyə nüfuz etməyə çalışan dövlətlərlə üst-üstə düşən maraqların olmasından istifadə edərək Azərbaycan dövləti mövcud vəziyyətdə özünün xeyrinə müəyyən dəyişikliklər etməyə nail oldu. Bölgədə həyata keçirilən beynəlxalq iqtisadi layihələrdə söz sahibi olmağı bacardı. Lakin bütün əldə edilən nəticələrə baxmayaraq, müstəqilliyinin 20-ci ildönümünü yaşayan Azərbaycan xarici siyasətinin qarşısında duran ən vacib məsələ ilk vaxtlarda olduğu kimi hələ də həllini gözləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology>

2. Yeni Dünya düzəni: <http://www.scribd.com/doc/56553125/11/C-Yeni-Dunya-Duzeni-ve-Uluslararası-Himaye-Sistemi>

Tarix və onun problemləri, № 3 2012

- 3.Samuel P. Huntington. The Clash of Civilization / Foreign Affairs (Summer 1993), V.72, No:3, 22-28.
- 4.Francis Fukuyama. The End Of History // "National Interest" journal, summer 1989. - <http://www.foreignaffairs.com/articles/136782/francis-fukuyama/the-future-of-history>
- 5.Modernite və dünya düzen(ler)i. Derleyen: Mesut Özcan, Muzaffər Şenel. Klasik, İstanbul, 2010. –səh.280.
- 6.Elinor C. Sloan. Bosnia and New Collective Security // Westport: Praeger Publishers, 1998), 4-8.
- 7.Ruintən S., Əlisgəndərli C. Azərbaycan diplomatiyası: dünəni, bu günü // Tarix və onun problemləri, 2011, №3, s.90-97.
- 8.Qasımov Musa. Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri). Bakı: Mütərcim, 1997. –səh.124.
- 9.Ruintən S. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində. Bakı, 2005. – 236 səh.
- 10.Azərbaycan beynəlxalq aləmdə, səh.3 / <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl9.pdf>
- 11.Əli Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005.
- 12.Francis Fukuyama. History is Still Going Our Way: Liberal Democracy Will Inevitably Prevail // Wall Street Journal. (5 Ekim 2001). - <http://www.foreignaffairs.com/articles/136782/francis-fukuyama/the-future-of-history>

СЕВИНДЖ РУИНТАН

д.ф.и.н.,

Бакинский Государственный Университет

e-mail: seva6611@rambler.ru

ФОРМИРОВАНИЕ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА И НОВЫЕ ЦЕЛИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

В результате событий, происходивших во второй половине 80-х – начале 90-х годов XX века (распад СССР, крах социалистической системы и т.д.) в международных отношениях произошли значительные изменения - установился новый мировой порядок. В сложившейся ситуации, 18 октября 1991 года Азербайджанская Республика восстановила свою государственную независимость. Перед новой независимой Азербайджанской Республикой стояла множество задач, которых она должна была решить. Как все получившие независимость в этот период новые государства, Азербайджанская Республика так же старалась стать полноправным членом мирового сообщества. Для достижения этой цели Азербайджанская Республика подготовила и стала преследовать новый внешнеполитический курс, который предусматривал членство во влиятельных международных организациях, установление двусторонних и многосторонних отношений с другими государствами и т.д. В рамках данной статьи рассматриваются основные направления внешнеполитической деятельности Азербайджанской Республики в условиях нового мирового порядка.

SEVİNJ RUİNTAN
phd., Baku State University
e-mail: seva6611@rambler.ru

FORMATION OF A NEW WORLD ORDER AND NEW PURPOSE OF AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY

As a result of the events that occurred during the second half of the 80's - beginning of 90's of the XX century (collapse of the USSR, the collapse of the socialist system, etc.) in international relations have undergone significant changes - a new world order. In this situation, October 18, 1991 the Republic of Azerbaijan regained its independence. Front of the new independent Republic of Azerbaijan was a lot of problems, which she had to perform. How it all got independence in this period, the new state, the Republic of Azerbaijan also tried to become a full member of the international community. To achieve this, the Republic of Azerbaijan and was prepared to pursue a new foreign policy, which included membership in the influential international organizations, the establishment of bilateral and multilateral relations with other states, etc. As part of this article discusses the main directions of foreign policy activities of the Azerbaijan Republic in the new world order.

Rəyçilər: t.e.n.G.B.Useynova, t.e.d.M.B.Fətəliyev

Bakı Dövlət Universiteti "Türk xalqları tarixi" kafedrasının 18 sentyabr 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülüb (protokol №1).